

Žaža, Stanislav

[Šapiro, A.B. Osnovy ruskoj punktuacii]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1957, vol. 6, iss. A5, pp. 129-132

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100668>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

slovanštiny. Vždyť i paralely z nepříbuzných jazyků jsou poučné a podnětné, zvláště když jsou podány tak zasvěceně jako autorův výklad o stavu relativ finských.

Závěrem můžeme jen vyslovit přání, aby autoru zdraví dovolilo brzy vydat pokračování *Příspěvků*, v němž by nám dokreslil celý systém staropolského vztážného souvětí. Jeho zásluhou se tak dostane polštině díla, jaké nemáme pro žádný jiný slovanský jazyk.

Jaroslav Bauer

A. B. Šapiro: Osnovy ruskoj punktuacii. Moskva (ANSSSR), 1955. 398 stran.

Pod zásadní theoretické práci o problémech ruského pravopisu (A. B. Šapiro, *Russkoje pravopisanije*, Moskva 1951) vychází nyní další rozsáhlá publikace téhož autora, dobře známého našim rusistům. Je věnována theoretickému studiu problémů ruské interpunkce; týká se tedy oblasti, která byla dosud v jazykovědné literatuře ruské neprávem do značné míry opomíjena. Tím záslušnější byl už jen úmysl autorův — stanovit základní zásady interpunkce v současné ruštině a zároveň kriticky zhodnotit užívání interpunkčních znamének v praxi. Sama kniha je pak s tohoto hlediska cenným příspěvkem pro jazykovědnou literaturu, i když přirozeně nemůže — a toho je si autor dobře vědom — jako první práce svého druhu a rozsahu přinést řešení všech otázek, které při theoretickém studiu interpunkce vyvstávají.

Kniha má dva základní oddíly a dodatek. První oddíl (5—56) obsahuje historický přehled vývoje ruské interpunkce a vědeckých názorů na ni od doby M. V. Lomonosova a jeho žáků až po současnost. Tento přehled si ovšem nečiní nárok na to, aby byl vyčerpávající historií ruské interpunkce (to je podle autora úkolem samostatné práce), ale výstižně ukazuje, jak se měnila a zdokonalovala soustava ruské interpunkce od doby, kdy se v podstatě ustálily její základy. Autor probírá systémy interpunkce M. V. Lomonosova, N. I. Greče, A. Ch. Vostokova, J. Filomafitského, I. I. Davydova, F. I. Buslajeva a věnuje dále pozornost stavu interpunkce ve 2. polovině 19. století. Základní příčinu anarchie, která tehdy v interpunkci vládla, vidí v tom, že v té době neexistovala jednotná theorie, dávající odpověď na zásadní otázky o podstatě a úkolech interpunkce. Vyzdvihuje pak zásluhu J. K. Grota, který ve svých pracích sice nevěnuje interpunkci náležitou pozornost po stránce theoretické, avšak svou formulací základních zásad interpunkce shrnul nálezy předcházejících badatelů a stanovil tak pravidla, která v hlavních rysech platí i v dnešní době. Šapiro dále kriticky přiznává, že ani dnes ještě neexistuje theorie interpunkce, která by odpovídala všeobecné theoretické úrovni sovětské jazykovědy. Za nesporný přínos pro theorii interpunkce v novější literatuře pokládá autor práce A. M. Peškovského a L. V. Šěrby, i když sám s nimi nesouhlasí a v kapitole o theoretických zásadách současné ruské interpunkce staví svůj výklad na polemice s jejich názory.

První oddíl knihy uzavírá krátká, ale zajímavá kapitola o úpravě současné ruské interpunkce. Autor v ní připomíná skutečnost, že reforma pravopisu z r. 1917—1918 se nedotkla pravidel interpunkce, a informuje stručně čtenáře o připravovaných nových pravidlech ruského pravopisu a interpunkce, která jsou plodem mnohaleté práce speciální komise jazykovědců při Akademii věd SSSR. Uvádí se tu také stručný výčet literatury, týkající se otázek ruské interpunkce.

Mnohem rozsáhlejší než první je druhý oddíl knihy (57—351). Je uveden obecným theoretickým poučením o současné ruské interpunkci (57—87); dále pak v něm autor podává klasifikaci interpunkčních znamének a probírá různé případy jejich užívání (87—351).

Ve svých theoretických výkladech se Šapiro rozchází s názory A. M. Peškovského a L. V. Šěrby. Jde tu v podstatě o odpověď na zásadní otázku, totiž zda je základem interpunkce významové a syntaktické členění samotného psaného projevu nebo zda je interpunkce odrazem intonačně-rytmického členění v projevu mluveném. A. M. Peškovskij zdůrazňuje ve svých pracích proti projevu psanému projev mluvený. Ve shodě s tím pokládá interpunkci za odraz intonačně-rytmického členění a navrhuje na základě toho úpravu interpunkčních pravidel (doporučuje na př. klást ve větě čárku mezi částí podmětovou a přísudkovou, protože je tam ve výslovnosti pauza, a j.). Svými názory se blíží Peškovskému i L. V. Šěrba. I on vidí v interpunkci především odraz intonační a rytmické stránky mluveného projevu a nesouhlasí proto s některými pravidly interpunkce, která této skutečnosti odporují (navrhuje na př. psát výraz дом где я живу bez čárky před где, neboť čárka tu neodpovídá pauze). Dochází k závěru, že současná ruská interpunkce má ráz kompromisní, neboť její pravidla jsou podřízena zčásti principu intonačně-rytmickému, zčásti významovému a syntaktickému a zčásti jsou formální.

Šapiro naproti tomu zastává názor, že úlohu interpunkce v psaném projevu nelze srovnávat s úlohou intonace v projevu mluveném, a na důkaz toho uvádí řadu příkladů, v nichž interpunkce zjevně neodpovídá intonačnímu a rytmickému členění. Hlavním úkolem interpunkce je podle něho označovat významové vztahy a odstíny, důležité pro pochopení psaného textu, které nemohou být vyjádřeny lexikálními a syntaktickými prostředky.

Toto stanovisko autorovo kritizuje A. I. Zareckij v recenzi Šapirovy knihy v časopise *Voprosy jazykoznanija* 1956, 1, str. 127. Vytýká Šapirovi v podstatě to, že v theoretických výkladech neuznává sepětí interpunkce s intonačnerytmickým členěním, ačkoli při analýze konkrétních případů užití interpunkčních znamének musí vliv intonačnerytmického principu mnohdy připustit. Zareckij stojí veelku na stanovisku Šterbové a poukazuje na to, že v systému ruské interpunkce se uplatňuje jak princip významový a syntaktický, tak i intonačnerytmický. Často jsou oba principy ve shodě, často však princip významový a syntaktický nabývá převahu nad intonačnerytmickým (viz takové případy jako Он встал и, опираясь на стол, заговорил, kde čárka po spojení odděluje přechodníkovou vazbu, ale pauza ve výslovnosti je před spojkou); méně časté jsou případy opačné. Kromě toho se uplatňuje i interpunkce tradiční, která je v rozporu s oběma principy.

I když je recenze Zareckého zaměřena snad poněkud jednostranně jen na tuto otázku, je jeho charakteristika ruské interpunkce výstižná. Šapiro vskutku nedoceňuje sepětí interpunkce s intonačnerytmickým členěním. Toto jeho stanovisko je jistě ovlivněno skutečností, že v ruské interpunkci je skutečně řada případů, v nichž interpunkce odpovídá členění syntaktickému a odporuje členění intonačnerytmickému. Je však třeba na druhé straně vidět, že existují i případy opačné. V ruštině jich sice není mnoho, najdeme je však na př. v interpunkčním systému českém, jinak v podstatě stejném s ruským (jsou to případy jako *Bavili se, ale když vešel otec, nastalo ticho; vstupte, jen budete-li vyzváni*, v nichž je kladení čárek v soulahu s členěním rytmickým, nikoli syntaktickým). Škoda, že autor ve svých theoretických výkladech nemohl v rozsáhlejší míře uplatnit srovnávací hledisko. Je to ovšem požadavek, jehož splnění se vymyká z rámce možností dané publikace, přesto by však rozbor některých diferencí jevů v příbuzných interpunkčních systémech (na př. slovanských jazyků) a přihlídnutí k interpunkčním systémům odlišným mohly odhalit některé zajímavé poznatky obecnějšího rázu.

V kapitole o klasifikaci interpunkčních znamének dělí Šapiro tato znaménka na oddělovací (знаки отделяющие) a vyznačující (знаки выделяющие). K oddělovacím počítá znaménka jednotlivá: tečku, otazník, vykřičník, čárku, středník, dvojtečku, pomlčku a několik teček, k vyznačujícím znaménka dvojitá: dvě čárky, dvě pomlčky, závorcky, a uvozovky. Uvedené dělení je sice správné, ale poněkud formální; o povaze jednotlivých znamének mnoho neříká. Po této stránce je výhodnější dělení znamének na rozdělovací (písemné znaky přestávky) a rozlišovací (vyznačující různou povahu vět a jejich částí a vztah mezi nimi), které podává akad. F. Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny*³ II, 1005. Toto dělení je však pro Šapirovu koncepci interpunkce stěžejní přijatelné.

Šapiro neuvádí — jako je tomu ostatně ve většině publikací — mezi interpunkčními znaménky spojovací čárku (divis). Problematiku spojovací čárky řeší autor s hlediska pravopisného ve své citované knize *Russkoje pravopisanije* na str. 120—142, přece by však bylo snad vhodné zmínit se o tomto „nepravém“ interpunkčním znaménku i zde.

Užívání jednotlivých interpunkčních znamének analyzuje autor na str. 91—351 takřka do nejmenších podrobností. Vhodně rozděluje tento oddíl na část, v níž pojednává o interpunkčním označení konce věty (91—147), a na část o interpunkci uvnitř věty (147—351). V první části dokumentuje autor na četných dokladech užívání tečky, vykřičníku a otazníku. I v této oblasti, zdánlivě nesložitě, nalézá a řeší autor závažné otázky, týkající se stupně samostatnosti vět, emocionálního vyjadřování, tázacího charakteru věty a p.

V druhé části pojednává Šapiro o interpunkci uvnitř věty. Správný je postup od interpunkce v souvětí (sloužící k oddělování vět v souvětí) (147—203) k interpunkci ve větě jednoduché (204—351), neboť problémy spjaté s interpunkcí v souvětí nejsou zdaleka tak složité jako problémy interpunkce ve světě jednoduché.

V oblasti souvětí si všímá autor podrobně zejména souvětí souřadného. K němu řadí zde i všechny typy souvětí bezespoječného (148); jim pak právem věnuje největší pozornost, neboť interpunkce v bezespoječném souvětí mnohdy výrazně napomáhá určit významový vztah mezi jednotlivými větami (na př. při vztahu příčinném bývá dvojtečka, při vztahu srovnávacím pomlčka a p.). Z konfrontace starších a novějších dokladů tu vyplývá, že v některých typech bezespoječného souvětí ustupuje dvojtečka a pomlčka před čárkou. Podobně je tomu i u souvětí spojkového, kde čárka téměř úplně vytlačila středník i pomlčku, které byly hojně v jistých případech ještě v 19. století. Autor dále probírá typy souřadného souvětí spojkového, všímá si i významu jednotlivých spojek, pokud je to pro interpunkci důležité, a podává na četných místech doplnění a zpřesnění současných pravidel o interpunkci v těchto typech souvětí.

Poměrně krátká a méně vyčerpávající je kapitola o souvětí podřadném. Autor si zde všímá převážně vztahu paus a kladení čárek mezi větou hlavní a vedlejší a ukazuje na mnoha dokladech, že čárka zde v mnoha případech není odrazem pauzy ve výslovnosti. Škoda,

že tu není hlouběji probírána otázka t. zv. spojek různovětných (и когда, но как только, что если a p.). Autor se tohoto problému dotýká na str. 198, různovětné spojky by si však vyžadovaly podrobnější výkladu a snesení hojnějšího materiálu už i proto, že pravidla o interpunkci — mnohem složitější než v češtině — nebyla dosud v tomto případě jednotná a v praxi se zde pozoruje dosti značné kolísání. Blíží pozornosti a hlediska interpunkce by si snad byly zasloužily i spojky složené (потому что, в то время как, для того чтобы a p.). Interpunkce v souvětích se složenými spojkami je totiž jednak úzce spjata a významem, jednak poskytuje různé poznatky o vývoji složených spojek a o vlivu tradice na interpunkci.

Nejrozsáhlejší a nejpodrobnější je v této části Šapirovy knihy výklad o interpunkci v jednoduché větě. Autor zde věnuje zvýšenou pozornost zejména sporným případům interpunkce nebo naopak těm, které se sice vlivem tradice nepovažují za sporné, ale traktují se chybně. Po kapitole o interpunkčním označování přestávek v projevu (205—215), která je v poměru k druhým snad až příliš podrobná, přechází autor k otázce interpunkčního oddělování podmětové a přísudkové části ve větě, a to zejména ve větách se jmenným přísudkem beze spony typu Москва — столица СССР. Přináší tu četná doplnění a zpřesnění současných pravidel a navíc se zabývá i řadou případů, které se v praktických příručkách interpunkce zpravidla vůbec neuvádějí. Další kapitola (226—250) podává poučení o interpunkci v několikanásobných členech větných. Obšrněji se tu pojednává zvláště o přívlastku, a to hlavně o rozdílu mezi typy přívlastku několikanásobného a t. zv. „postupného“ (светлый, солнечный день proti светлый весенний день). Postrádáme tu krátkou zmínku o sepětí interpunkce s významem v typu другой острый нож a другой, острый нож.

Důležitá je kapitola o volně připojených větných členech обособленные члены предложения (250—281). Ústřední částí této kapitoly jsou zase výklady o volném připojení přívlastku (sem řadí autor i přístavek) a dále o volném připojení vazby přechodníkové. Jsou zde uvedeny různé typy volně připojených přívlastků, při objasňování rozdílů mezi volně a těsně připojenými přívlastky by však bylo třeba více přihlížet k významovému sepětí přívlastku s řídícím členem a odrazu tohoto sepětí v interpunkci (máme na mysli rozdíly mezi typy Это было событие почти невероятное a Это событие, почти невероятное, запомнил он навсегда). Cenné jsou poznatky o volném a těsném připojení přechodníkové vazby. Prospěšný by tu byl ještě odstavec o interpunkci v případech, kdy je před přechodníkovou vazbou větná souřadící spojka a, и, но, neboť v tomto případě dochází v interpunkci k jistým odchýlkám. Pojednání o zpřesňujících výrazech (290—292) zachycuje na nevelkém rozsahu nejdůležitější typy těchto výrazů. Ukazuje se však — a vyplývá to ne přímo i z výkladu autorova —, že v této oblasti nám zůstává ještě hodně dlužna syntax, v níž je otázka zpřesňujících výrazů dosud málo propracována. To se s jistými obměnami týká také kapitol o volně připojeném substantivním přívlastku (přístavku) a dodatkovém připojování větných částí.

Užitečným přínosem je výklad o konstrukcích se srovnávacími spojkami (как, словно, чем a j.) Autor tu upozorňuje na fakt, že se často výrazy uvozené těmito spojkami mechanicky odčerpávají z čárekami, a ukazuje, že taková mechanická interpunkce není správná, protože jde o výrazy několikeré povahy.

Interpunkci vsuvek a vložených vět jsou věnovány dvě kapitoly, a to kapitola pojednávající o ustálených vsuvkách (вводные слова и предложения) (292—305) a přiležitostných vsuvkách (вставочные слова и предложения) (305—318). Podnětná je zejména první z nich, v níž autor probírá jednotlivé kategorie vsuvek, konstatuje, že stav interpunkce vsuvek je neuspokojivý, a navrhuje některá opatření k nápravě.

V závěrečné kapitole části o větě jednoduché je výklad o interpunkci oslovení. Typograficky poněkud nevhodné je sem přiřazena kapitola o interpunkci při přímé řeči a citátech (324—335); vhodnější by bylo umístit ji jako samostatný dodatek, podobně jako je tomu s dalším výkladem o užívání t. zv. „autorské“ pomlčky a pomlčky s čárkou (336—351). Je třeba ještě připomenout, že by na příslušném místě měla snad být zmínka o uvozovkách ve spojení typu ледокол „Красин“, завод „Большевик“, kde jsou někdy v praxi jistě neznáze.

Jako užitečný dodatek jsou ke knize připojeny přetisky rukopisů některých ruských spisovatelů (Karamzina, Puškina, Lermontova, Gogola, Turgeněva, L. N. Tolstého, A. N. Tolstého) s původní interpunkcí a některými pravopisnými odchýlkami (357—395).

Uvedené připomínky — mnohé ostatně diskusní — nijak nechtějí snížit cenu Šapirovy knihy. Je třeba znovu zdůraznit záslužnost této publikace, která přináší nové cenné poznatky a zabývá se řadou problémů majících význam i pro studium syntaxe.

Škoda jen, že nebyla věnována větší péče grafické úpravě knihy. Tiskových chyb je sice jen zcela málo (v dokladech nejsou téměř žádné), text je však dosti nepřehledný a málo členitý. Rozhodně by bylo nutno alespoň v příkladech vyznačit jevy, o nichž se pojednává

odlišnou sazbou (polotučně a p.). Chybí také věcný rejstřík a nemůže jej nahradit ani velmi podrobný obsah. Seznam literatury o interpunkci je sice uveden na str. 55, je však dosti stručný; jistě by nebylo na škodu uvést v něm i obecnou literaturu cizí a některé obsažnější praktické příručky o ruské interpunkci (na př. v textu citovanou příručku K. I. Bylinského a N. N. Nikolského *Spravočnik po orjografii i punktuacii dlja rabotnikov pečati*, 2. vyd., Moskva 1952).

Závěrem vyjadřujeme přání, aby autor s dalšími úspěchy pokračoval v theoretickém zkoumání ruské interpunkce a obohatil tak jazykovědnou literaturu o další záslužné práce v této oblasti.

Stanislav Žaža

L. Zgusta: Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste. Praha, Akademie, 1955, 467 stran, 1 mapa.

Nelze říci, že by vlastním jménům z nápisů starověkého Černomoří bylo v jazykovědě doposud věnováno málo pozornosti. Spíše naopak. Vzpomeňme jen práci V. F. Millera, M. Vasmera, J. Harmatty a jiných. Žádná z těchto prací se však nezabývala těmi jmény systematicky: pozornost jazykovědců se omezovala hlavně na jistou část tohoto materiálu, totiž na jména iránského původu. Ani ta však nebyla dosud prozkoumána opravdu systematicky. Důkladná monografie L. Zgusty představuje tudíž první souhrnné zpracování tohoto cenného onomastického materiálu. Ještě před uveřejněním knihy publikoval Z. předběžně výsledky svého bádání ve dvou kratších článcích: v *Listech filologických* roč. 77, s. 204–212 a v maďarském časopisu *Acta orientalia* IV, 245–250.

V rozsáhlé předmluvě hovoří autor obecně o metodách onomastického bádání. Především je tu zdůrazněna možnost použití jazykově-zeměpisné metody při zkoumání vlastních jmen. — Úvodní kapitola (s. 13–58) se zabývá ethnickou a jazykovou situací severního pobřeží Černého moře ve starověku. Nejvíce místa je tu věnováno problému vzájemného vztahu Skythů a Sarmatů. Skythové přišli do této oblasti asi v 8. století př. n. l. Teprve později přišli Sarmati; asi ve 3. století př. n. l. překročili Don a zabrali postupně značnou část oblasti dříve skythské. O Skytech a Sarmatech je doloženo, že mluvili blíže příbuznými jazyky iránskými. Jedinou památku těchto jazyků však představují právě vlastní jména z nápisů řeckých měst té oblasti. — Tato města byla založena asi v 7. století; ve východní oblasti tu záhy vzniklo t. zv. bosporské království se střediskem v Panticapaeu. Osady nebyly nikterak izolovány od svého zázemí. Styk s domorodým obyvatelstvem byl oboustranný: jednak Řekové obchodovali ve vnitrozemí, jednak přicházeli „barbari“ do měst za obchodem, případně se v nich i trvale usazovali. Je samozřejmé, že tu docházelo k jisté barbarisaci řeckého obyvatelstva, jež se projevuje i v jazyku nápisů. Této mírové symbiose však vděčíme za to, že se v nápisích objevuje tak mnoho neřeckých jmen (vedle iránských i thrácká a j.). Autor pronáší důležitou hypotézu, že s přítomností skythských jmen můžeme počítat ve všech řeckých městech, s přítomností jmen sarmatských však jen na východě, protože Sarmatové přišli mnohem později, sídlili zpočátku jen východně od Donu a v době, kdy pronikli dále na západ, upadla západní města (Olbia) do takové bezvýznamnosti, že nemohla lákat barbary k navázání styků.

V další kapitole předkládá Zgusta seznam jmen, jež pokládá za dokazatelně iránská (245 jmen). Tato jména jsou srovnána podle řecké abecedy, u každého je pak uvedeno místo výskytu a číslo nápisu podle sbírky Lathyéovy (*Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini*). Podle možnosti je udáno i pravděpodobné datování (velká většina nápisů pochází až z doby římské — 2.—3. století n. l.). Každé jméno je pak podrobeno jazykovědné analýze. Většinu jmen lze (s větší nebo menší pravděpodobností) vyložit s pomocí avesty (resp. staré perštiny), některá se však dají vyložit jen s pomocí osetštiny (která představuje jediný žijící pozůstatek iránských jazyků černoomořské oblasti). Z. pochopitelně přejímá většinu výkladů od svých předchůdců. Vedle toho je však v seznamu a značný počet vlastních Zgustových etymologií (o těch promluvíme až na jiném místě). — K tomuto seznamu připojil autor ještě tabelární přehled zeměpisného výskytu jmen, o nichž se v předcházejícím jednalo; tyto tabulky mají usnadnit kontrolu vývodů rozvíjených dále na základě místa výskytu jednotlivých jmen. — Dále následuje ještě seznam jmen, jejichž iránský původ není zcela jistý (79 jmen). Tato jména jsou seřaděna a zpracována podobným způsobem jako jména bezpečně iránská. I zde uvádí Z. dosavadní pokusy o výklad, poukazuje však na jejich malou věrohodnost; někdy navrhuje vlastní řešení, ale vždy s patřičnou rezervou.

Následující kapitola obsahuje vyčerpávající přehled hláskových responzí jednak s avestou (starou perštinou), jednak s osetštinou. I tyto response byly zčásti stanoveny již Zgustovými předchůdci (Vasmer, Harmatta); Zgustovo zpracování je ovšem první úplné a systematické. — Jádrem knihy je kapitola nadepsaná „Dialektologie osobních jmen iránského původu“